

Gandia. Arquitectura i urbanisme a la Transició

Gandia. Architecture and planning during Transition period

Alberto Peñín

Arquitecte

Investigador independent

apeninibanez@gmail.com

Rebut: 5-12-2018

Acceptat: 04-02-2019

Resum

La transició podem convenir que es produeix des de la mort de Franco (1975) fins l'arrelament de les institucions democràtiques sobre 1985. Gandia va viure un temps d'una gran efervescència social i política i de reivindicació de la democràcia. Durant eixe periode, l'arquitectura i l'urbanisme van tindre característiques diferents. Mentre la primera, renovada i molt depenent de la situació econòmica, va continuar la forta marxa mampresa des dels 60, especialment a la platja, l'urbanisme municipal se situa com l'activitat més propera al canvi i les reivindicacions socials: la identitat comarcal i la Mancomunitat de La Safor, la protecció del patrimoni urbà, el paper disciplinari del planejament, la dotació d'equipaments escolars, sanitaris i socials, els primers parcs públics, representaren el canvi d'horitzó desplegat per a aconseguir una millor qualitat de vida i el respecte al passat urbà, singularitzat pel *Pla Especial de Reforma i Millora del Medi Urbà* sobre la vila i el primer eixample.

Paraules clau: Transició política, noves corporacions, disciplina urbanística, patrimoni urbà, La Safor, Gandia

Abstract

The transition could be the period from the death of Franco (1975) to the consolidation of democratic institutions over 1985. In those times marked by the demand of democracy, Gandia lived a time of exceptional social and political effervescence. During that period, architecture and town planning had different characteristics. While the first one, renewed and very dependent on the economic situation, continued the boom of 60,s, especially on the beach, the municipal urbanism is the closest activity to the change and social demands: the county identity around the Mancomunitat de la Safor , the protection of urban heritage, the disciplinary role of urban planning, school, health and social equipment, the first public parks... All these represented the change of horizon deployed to achieve a better quality of life and respect for the urban past, characterized by the Special Plan for the Reform and Improvement of the Urban Environment.

Keywords: Political transition, new corporations, urban discipline, urban heritage, district, the beach

Introducció

El **període de la transició**¹ se situa entre 1975, data de la mort de Franco i 1985 quan ja estan consolidades les noves corporacions democràtiques municipals, guanyada l'autonomia, començada la recuperació econòmica de la crisi del 74 i a punt d'unir-nos políticament a Europa. Deu anys molt poc estudiats.² En eixe temps les noves generacions, els partits polítics i moviments socials entren al govern local i posen en marxa, a poc a poc –com vorem–, un nou model d'intervenció en la ciutat. Cal parlar del període dels alcaldes Miguel Pérez (1971-1979), Juan Román (1979-1983) i Salvador Moragues (1983-1991) i les seues Corporacions. Per sota, Juan Lorente i per damunt, Pepa Frau.

Un primer temps, que qualificarem com tardofranquisme, a cavall entre el franquisme i la immediata transició a la democràcia, té un especial tarannà polític. Havia brollat el maig del 68 i mort Carrero Blanco el 73. De la Corporació formaven part alguns rellevants membres de la societat civil, encara que anomenats pel governador de torn, ja tenien pocs lligams amb el «Movimiento Nacional», el que facilità la transició política.

Panoràmica A de Gandia en els 60

Panoràmica B de Gandia en els 60

Gandia passa de 41.565 habitants a 52.390 en deu anys. Dels més de 10.000 nous habitants, 4.000 són immigrants, la majoria dels pobles del voltant (Bañuls 1985 i 1986) i quasi tots vivien ja del sector serveis.

-
1. En un concepte ampli podríem donar-la entre 1971-1991, període coincident amb Corporacions municipals concretes que coincideixen amb fets urbans singulars. Pel que vorem, l'arquitectura es mou millor amb aquesta darrera referència.
 2. Hi ha pocs treballs publicats sobre la transició a la Safor: un d'ells (Alonso, Cremades 2013), situa entre 1973 –assassinat de Carrero– i 1983 –constituïció del govern de Moragues– el període de transició. Es recorda allí que la transició va ser un període divers i no planificat, que comptà a la Safor amb una variant clau, la llengua i la cultura pròpia, que actuaren com a motors de les reivindicacions col·lectives més notòries. Un assaig més recent es dona en l'article de Néstor Novell (2015).

Gandia estava dins d'una **gran efervescència cultural i política**. Molt barrejades entre elles i ambdues lluitant pel retorn de la democràcia. No només antics partits i noves plataformes polítiques o veïnals, sinó que també associacions, clubs culturals, colla d'amics o inesperats mecenes d'art, es mostraven als 70 a La Safor en un ambient ple de conferències, col·loquis i publicacions. Sòria (1990) i Cremades (2013: 63), en general, i Gongga (2004), més a propòsit del teatre saforenc, diuen que a partir de 1970 «comencen a créixer com a bolets a la comarca tota mena d'associacions» i iniciatives de reivindicació de la llengua i del País Valencià³. Destacarem per la seua importància l'Ateneu Juvenil (1965-77) i, a partir del 83, el CEIC Alfons el Vell –creat abans (1975)–, que amb l'Ateneu Juvenil, Concret Llibres i l'Aula de Cultura de la Caixa renovaren totalment la vida social. Més avant, la Universitat d'Estiu (1982), la Universitat Popular (1984), el cine Pot (1987) i altres mostres, indicarien la nova política cultural de l'Ajuntament. La generació dels 70 que majoritàriament havia estudiat a València, torna –com s'ha dit– canviada. Nestor Novell (2007 i 2017) recorda les vinculacions entre una i l'altra, parlant que «fer comarca és la nostra forma de fer País, implicar-se en la seua recuperació cultural i cívica».

L'arquitectura i l'urbanisme, sobretot la primera, estaven molt més vinculades al sector econòmic. Els períodes d'expansió o recessió sempre l'han afectada molt i, encara que veníem d'un primer «boom», sobre el període 1975-1985 sobrevolava una gran crisi econòmica a nivell mundial, que aquí s'afegeix –com sabem– a la crisi política i a la reivindicació identitària. La participació d'arquitectes i tècnics a aquella efervescència era escassa i, si de cas, més a prop de la cultura artística.

A Espanya la producció d'habitatges, sector clau de l'arquitectura, havia disminuït de 1973 a 1975 i encara continuava baixant el 1979⁴. No és el cas de Gandia, on els nous habitatges mantingueren el ritme anterior o cresqueren lleugerament fins l'arribada de la segona crisi petrolífera.

Diguem, a més que l'arquitectura té una altra singularitat per ser una treball col·lectiu, quasi coral (d'Ajuntaments, promotors, mercats, tècnics diversos, empreses especialitzades), que la fa molt depenent no sols de moments econòmics i de la voluntat de determinades persones, sinó de l'existència d'un teixit social i una indústria que l'encarrega, la fabrica i la compra. Per contra està al carrer i des d'allí, al contrari d'altres manifestacions artístiques, es forgen els pactes de la seua compravenda, lloguer o incitació a l'ús.

3. En 1974, Pluja Teatre munta, precisament, «*El supercaminal*», clarament vinculat al polèmic traçat de l'autopista per la Safor que és un fita al nostre relat.

4. Segons Informe de la patronal SEOPAN, la contrucció havia baixat a Espanya entre 1976-79 un 10,66%, els habitatges projectats un 47,3% i els acabats un 25,16% (Carreras *et al.*, 1980).

L'arquitectura, com a part de la cultura artística⁵, va tindre el seu propi canvi, abans del 75 (Peñín, 2015). El coneixement de la pròpia història, la creació literària autòctona, les editorials, les llibreries, la premsa local⁶..., van ser factors decisius del moment i l'arquitectura, amb un recorregut autònom i de més lenta definició, venia canviant des de més lluny i amb un marc disciplinar internacional i formalment novedós, el que explicaria les dificultats d'acostar-se a l'ebullició i problemàtica local. Fins i tot cal buscar la relació més ràpida des de l'urbanisme i més des del Col·legi professional que dels seus membres individuals.

La revista CIMAL, subtitulada de cultura artística i editada precisament pel gandià Pasqual Lucas, va mantindre eixe vincle amb l'arquitectura des de l'inici, el 1979, i d'això en sóc bon testimoni, com a membre de l'equip de redacció i després patrocinador⁷. Defensava CIMAL «l'obertura, la informació i el servei a l'extensió de la cultura moderna en i des del País Valencià»...»ésser útils en la major mida possible». Dir cultura era sinònim, per a aquells que estàvem, de saviesa, d'un món creatiu i modernitzat, de tindre un nus d'enllaç amb altres protagonistes del canvi i CIMAL dirigit per Aguilera, era un mitjà de connexió idoni, que acostava l'art i la creació al possibilisme i la utilitat.

El menú món que ens envoltava

Als 70 i durant el govern de **Miguel Pérez**, la millora econòmica de la taronja, l'arribada del turisme després del Pla d'Estabilització i el final de l'aïllament, l'atreviment i certa idea de «tot s'hi val» –guanys a qualsevol preu–, pròpia d'una societat ansiosa que venia d'un no-res, s'obria enèrgicament pas i, sense miraments, estava cuinant una nova ciutat. La Gandia «moderna» estava quasi feta. El Passeig i l'avinguda República Argentina eren un tot de solars plens d'obres i bastides (Peñín 2015: 31), que començaren a la Caixa d'Estalvis (1959) però que hi havien continuat amb l'ocupació pels bancs de la zona més central i amb nombrosos edificis d'habitatges per a gent de la contornada i de l'interior

5. Una bona font d'informació sobre la CV és l'obra coordinada per Román de la Calle (DA, 2012-2017).

6. La premsa local estava constituïda per «Ciudad» (2ª època, 1970-72), «El Tossal» (1973-74), «El Dàtil» (1978-79), «Gente de la Safor» 1985-2015, i diverses revistes més o menys periòdiques. «Levante» obri delegació a Gandia el 1987, i més tard «Las Provincias» per a incloure edicions comarcals.

7. El 26 d'abril de 1968, s'inaugurà al Col·legi d'Arquitectes de València l'exposició «Antes del Arte» on es donà a conèixer el grup d'artistes plàstics convocats per Aguilera Cerni, que tanta repercussió tindrà al món artístic: Sempere, Sobrino, Michavila, De Soto, Yturralde. Aguilera va dirigir la Revista CIMAL i la cita és del num. 1 en 1979. Apareixia al mateix temps que s'inaugurava a la Galeria Lucas de Gandia l'exposició «Grandes Maestros» amb obra d'artistes internacionals molt reconeguts. Al seu equip editorial vaig tindre l'honor de pertànyer durant tota la seua trajectòria. El 1982 vaig establir amb CIMAL, com a degà del Col·legi d'Arquitectes de la CV, un Conveni per a unir coneixements –i problemes– del món artístic general i els arquitectes.

de la vila (Bañuls 1986: 83), mentre un gran nombre d'immigrants s'establien com podien a les barriades perifèriques de Corea, Raval, Beniopa i Sta Ana-Natzaret⁸. La zona Oest de Gandia, com apuntava Bañuls, era la zona de major creixement abans de la transició (entre 1960-70), mentre que àrees residencials retrocedien la Vila i el seu carrer Major, cada volta més terciaritzat.

El «*boom*» constructiu nascut en els 60 i emparat pel *Pla General* de 1969 -molt generós en la classificació de sòl-i pel govern de l'alcalde Lorente (1958-1971), partidari del creixement sense matisos havia tancat el període més fosc i autàrquic de la postguerra⁹. Hi havia, doncs, una forta demanda de vivendes i, al mateix temps, la iniciativa privada agarrava força: havia trobat un nou camp d'inversió amb les promocions subvencionades per l'Estat, que prompte arriben a representar (1975-1979) quasi el doble que les lliures. Encara més, a la platja havia descobert el turisme residencial com nova i molt productiva activitat econòmica i, per arrodonir-ho tot, es renovava, davant dels guanys agraris i de la construcció, l'estructura i l'oferta comercial¹⁰. Es produïa, implícitament, com deia Novell, la consolidació del model urbà dual de vila i platja¹¹, que tant està costant integrar després.

En el nucli urbà s'havia produït l'annexió de Beniopa i Benipeixcar (1965) i l'arribada -com he apuntat abans-d'una gran població d'immigrants. Dins de l'esmentat «*boom*» s'havien construït l'edifici Telefunken i la Torre Porta com a gratacels, s'havia canviat l'aspecte de les principals places i estaven substituïnt-se els antics edificis de poques plantes per nous, amb els màxims pisos admissibles o, fora de la legalitat, superiors. Gandia hi havia duplicat la seua població des del final de la guerra (19.161 hab. el 1940), annexions pel mig. Al mateix temps, els habitatges, tant lliures com protegits, seran **habitatges adquirits en propietat**

8. La població d'immigrants va arribar a ser de 4.006 en la dècada 1970-80 (Bañuls 1986). En total 17.992 immigrants entre 1900-1975. El 47,4% provenen de la pròpia comarca, la qual cosa significa la concentració ací dels pobles de la Safor. La gelada de 1956 i el Pla d'Estabilització de 1959 havien provocat una forta emigració cap a l'Europa occidental. En tancar el nostre període d'estudi, la població immigrant és el 20,7% de la total de Gandia.

9. Com constata Bañuls (1986), a pesar de la primera crisi del petroli -que ens va afectar molt menys que a la resta- entre 1960-1981 hi ha una etapa demogràfica expansiva i l'esmentat «boom» constructiu -que acaba en la segona crisi del petroli- i que va dur les inversions locals cap al sector serveis.

10. El moviment associatiu comercial es va organitzar més tard, en 1987, en crear-se la Cooperativa c/Major i adjacents, motivada inicialment per evitar l'arribada de l'Hiper Continent fora del nucli urbà. Després es transformarà en Cooperativa del Centre Històric. Una altra arribada, la dels bancs que comentem, primer en edificis propis i després participant en la financiació dels edificis residencials (quedant-se els baixos) es produïx entre els 70 i 80: Central, València, Hispano-Americano, Atlàntic, Bilbao, Exterior, Popular, Central, Comercio.

11. En alguna de les inciatives per a no reduir la platja a una ciutat de temporada -com crear el Passeig urbà a la 4a fila, donar-li una estructura viària i de tràfic, transformar la 1a zona per habitatges permanents i l'emplaçament de la Universitat- participarem modestament (Novell 2015).

(que no en lloguer), nou paradigma de l'època que atorgava al seu poseïdor un estatus socioeconòmic reconegut.

Panoràmica de zona Oest en obres

A la platja en el 75 es posa en marxa la nova carretera al Grau des del Bayrén i un any després la Diputació urbanitza la Natzaret-Oliva, que farà de distribuïdor local, on ja s'havia col·locat el Club de Tennis (1973). També era palesa la promoció d'apartaments en grups -numerats per identificar-se-d'edificació en altura amb aparcaments, zones verdes i piscines, superant l'espenta més reduïda dels pioners dels 60 (Estrellas de Gandia, El Alamo, Las Arenas).

Quan arriben les primeres eleccions de 1979, triomfa l'UCD i és triat alcalde **Juan Román**¹² que personifica la transició política. Els primers nous gestors de l'urbanisme local no canvien el model urbà, però rectifiquen a poc a poc, i amb molts dubtes, les coses. Tenen pocs mitjans i quasi tot ho fien al pacte, la transacció. Fins la meitat de la segona legislatura

12 La Corporació de Gandia amb UCD-Román d'alcalde, amb Esquerra Unida, PSOE, AI, PC, Cd, Objetivo Gandia, «va ser la legislatura del consens, del diàleg» (Ferrer 2013: 91) i, després va governar el PSOE-Moragues el 1983, en coalició d'esquerres, que amb diferents protagonistes, arribarà fins el 2011. Cal destacar com a membres més actius a F. Candela, C. Molinero i altres ja d'una nova generació.

Panoràmica de Platja de Gandia en els 60

democràtica (1983-1987), ja amb **Salvador Moragues**, no comença a veure's el canvi de prioritats que farà de la ciutat construïda, de la qualitat de vida als barris i de l'urbanisme disciplinat uns objectius explícits de govern. «L'entrada de les noves corporacions democràtiques produeix l'esclat de dotacions públiques llargament reivindicades en educació, sanitat, cultura, zones verdes i parcs públics, així com la implantació de la disciplina urbanística i l'acotament d'edificabilitats i plusvàlues» (Peñín 2015: 31). L'arquitectura anava al seu pas, depenent de la marxa econòmica i dels estalvis locals, cada volta més lligats al turisme i al comerç i menys a la taronja i als productes agraris.

Poc més, l'estructura productiva disposava encara d'unes poques instal·lacions industrials senyeres, com les fàbriques de seda de Llobard, de Xocolates Nogueroles, de suc La Vital o d'Aceites La Masía a Gandia, i de Mobles Federico Giner a Tavernes i Dulcesol a Vilallonga, entre altres.

Dos fets simbòlics

Vull ressaltar com a nexa d'unió entre els dos períodes, el tardofranquisme i la transició estricta, dos fets que em semblen simbòlics, un urbanístic i un altre arquitectònic.

El primer és la solució dels nombrosos expedients **d'infracció urbanística**, hereus dels 60 i primers 70 ¹³, que la Corporació de Miguel Pérez va començar a afrontar seriosament. Damunt de la taula hi havia el 1976 més de 2.000 construccions realitzades en sòl no urbanitzable i 76 expedients d'infracció oberts en sòl urbà (a la vila i a la platja), que arriben, en una inspecció cada volta més estricta, a 107 el 1977, ja prop de les eleccions locals. En aquesta data es redacta un Pla Especial de Compensació de volúmens a la Platja (1977) que no el van aprovar a València. Finalment, el novembre de 1977, es confirmen 34 expedients i per Decret de 9 de novembre de 1978 es comunica definitivament a 15 d'ells la seua finalització, emplaçant a «*que mediante Plan Especial o Estudio de Detalle se puedan compensar los excesos de volumen*» o a regularitzar-se mitjançant multes econòmiques. El nou govern democràtic d'UCD, finalitzarà els expedients suaument, demolint en la vila 3 àtics a la Plaça de l'Estació (1979) i imposant multes a la platja amb les quals compra determinats camps de la marjal, dins d'un pacte amb els promotors¹⁴. Accepten finalment uns i altres una *Ordenança de limitació d'altures* en 1980 (7 plantes a la ciutat i 9 a la platja, fins llavors lliures). Algun darrer expedient, com el de l'Hotel D. Ximo (1982) i d'altres de menor transcendència, es resolen de la mateixa manera; en el cas esmentat, amb l'adquisició de terrenys als ullals i l'Alqueria del Duc.

El segon fet és el de la construcció del **nou Ajuntament**, promogut en 1968 amb un Projecte arquitectònic historicista que va rebutjar el Ministeri perquè creava una façana inventada –un fals històric– amb el vell edifici protegit, neoclàssic, que imitava. No el va obligar a respectar la trama urbana (hi desapareixien tres carrers i dues illes) però sí –Fernando Chueca així ho informà– a no copiar estils arquitectònics i retirar l'ampliació projectada de la línia de la façana original. L'Ajuntament rectifica a contracor –fins on arriba l'ale atrevit d'alguns regidors del món de la construcció–, amb un nou Projecte (1974) un poc més respectuós, i després modifica el planejament de la plaça o, millor de les dues places resultants (1977). Aconsegueix els diners, adjudica i l'inaugura oficialment amb tot el «*boato*» possible el 1982. En la Revista de Fira i Festes d'eixe any es mostra amb orgull a la ciutadania.

En els dos casos apareix l'esperit transaccional de la transició. No es produeix cap conflicte extrem, però ambdós serveixen de punt de partida d'una **nova política** que s'obrirà pas immediatament. Al primer cas, amb un major control urbanístic ¹⁵, la generació d'unes

13. «El control (a finals dels 60) es perd i les infraccions urbanístiques es multipliquen» (Peñín 2015: 31).

14. Els problemes d'infracció són objecte d'anàlisi per Paya, 1993. L'Arxiu de Gandia disposa dels expedients i les resolucions esmentades, dels quals hem tret bona part de les nostres dades.

15. Les infraccions disminueixen però no desapareixen, arribant al final del nostre període de treball, amb 135 (1984).

Nou Ajuntament

Ordenances (1981) més detallades sobre les altures, entresols i àtics (motius bàsics de les infraccions a la vila) i la ratificació de la retallada de nombre de plantes possible tant a la ciutat com a la platja, mentre s'aprojava el 1r *Catàleg d'Edificis protegits* i, ja amb Moragues, s'encarregava (1982) un nou *Pla General*.

Quant al segon cas, ja no hi haurà arquitectura historicista, nova o vella, sinó simplement bona o roïna, encara que s'acaben en uns anys els arcs pseudoclàssics de la Plaça Major acceptats com herència menor i inevitable. L'arquitectura patrimonial ja no torna a emprar models antics ni en el món privat -dels quals se n'havia desfet feia temps- ni en el públic. Ho vaig dir en el treball sobre modernitat: «quan es vol fer nova arquitectura significant (de poder, riquesa o cultura), ja es fa en arquitectura moderna, sense matisos».

93 (1985) i 107 (1986) expedients anuals. Consten com a tals a les «*Memòries de Gestió Corporativa*» anuals de l'Ajuntament i tenen a l'Arxiu Històric Municipal una referència específica, donada la seua magnitud. Tampoc es tancarà després: encara trobem en 1989 ordres d'enderroc i fa uns dies, el 2015, es materialitzà l'enderroc d'un bloc d'Apartaments junt a Mi Descanso (Licència 2005, amb Sentència d'enderroc 2013).

Les referències del canvi

Si els dos fets reflecteixen una evident continuïtat en el procés urbà, també n'hi ha uns altres que marcaran nous camins, oberts en la transició.

El primer, el **marc comarcal**, la visió de Gandia per damunt del terme municipal, que va esclatar en els 70 (Fontavella 1952; Camarena 1965)¹⁶. Molt patent al món cultural i reivindicatiu, a l'àmbit urbanístic va aparèixer amb els *Programes de Planejament Comarcal*, promoguts des de la Diputació pel seu *Departament d'Urbanisme* al tardofranquisme (president J.A. Perelló) dins d'un esclat de seminaris i jornades comarcalistes i, sobretot, des de 1979 amb les noves Corporacions democràtiques. Els *Plans Comarcals*, validant amb ells els àmbits proposats per historiadors i sociòlegs, comencen pel de La Safor¹⁷.

El 1979 abans de les eleccions s'acabava de publicar el «*Documento de Consulta*»¹⁸ per a debat dels 31 municipis. En ell apareixien propostes sobre tres temes aleshores prioritaris a la comarca: la Xarxa viària i especialment el traçat de l'Autopista, el Catàleg de proteccions en el medi urbà i rural de cada municipi i la constitució de la Mancomunitat de municipis. Produïdes les primeres eleccions democràtiques i després de la nova *Llei del Sòl*, el treball de planificació finalitzarà amb una proposta d'estructuració comarcal de base línia i va ser aprovat pels seus plenaris. Es publicarà el 1984 com «*Documento Comarcal de La Safor, 1983. Una aproximación al planeamiento subregional*»¹⁹. El balanç del procés, a banda de moltes decepcions, crec que va ser positiu: es desvià l'Autopista de peatge per l'interior (encara que no va ser acompanyada del desviament en paral·lel de la CN-332 ni els 3 nusos d'enllaç), es muntà la Mancomunitat i s'aprovaren tant *Normes Subsidiàries* per als pobles sense Pla, com unes *Normes de les Platges Nord i Sud de la Safor*, hui transformades en espais no urbanitzables o parcs públics entre municipis costaners.

16. El *Llibre de la Safor* (Novell, Muñoz, 1984), ens parla de la ja normal utilització del nom de La Safor. La reivindicació de les Comarques Centrals és molt posterior, de 1992 en avant.

17. La primera reunió d'alcaldes en la Diputació i l'equip redactor va ser el 12 de novembre de 1976, on s'aprova una Comissió de 5 alcaldes i la publicació d'una primera crida a la participació pública (Departament d'Urbanisme, 1977, 1983 i 1984). La comarca sols comprenia 28 municipis, quedant fora la Vall d'Alfama. El nom de comarca de La Safor apareix per primera volta en àmbits administratius.

18. El Document de Consulta, ja de 31 municipis, publicat en format DIN A-4 i de color groc, es va transformar, sobre tot en la campanya electoral de 1979 en una font d'informació i referència obligada de la naixent classe política: segurament, la primera font d'informació sobre la nostra realitat en aquell moment. Exposava els problemes i qüestions territorials més importants deduïdes del procés de participació i un pioner alçament fotogramètric de tota la comarca. Va ser supervisat per una Comissió Comarcal de Planejament formada per tots els alcaldes i presidida pel Diputat Ximo Carbó que va adoptar els acords finals sobre les propostes assenyalades, les quals després validaren, entre 1981-1982, tots els Plenaris municipals.

19. Com a document de planificació és deutor dels Plans Estructurals, metodologia tècnica i pràctiques de participació britànics. Redactat pel Departament d'Urbanisme de Diputació dirigit per A. Peñín, és un Avanç de Pla General dels 31 municipis, en formulació adaptada a la nova Llei del Sòl.

Planejament Comarcal

Però no tot va eixir bé. En el *Document de Consulta* va aparèixer el llistat d'edificis que es proposava a l'Ajuntament de Gandia (com als altres 30) protegir. Estàvem en la fase de forta expansió local i qualsevol entrebanc –i més basat en aspectes administratius, com les obres sense llicència– era considerat per propietaris i promotors enemic del progrés (*sic*). Dels 101 edificis llistats es van enderrocar en un any el 20% i en el llistat del Document final del 84 ja només n' aparegueren 50. Va ser una gran desil·lusió i segurament una ingenuïtat.

De les segones eleccions democràtiques (1983) surt un govern de coalició d'esquerreres i nacionalista, conduït per Moragues. Els nous Ajuntaments²⁰ arriben molt gelosos de les seues competències municipals i la Generalitat, que acabava d'assumir eixa competència de les Diputacions, oblida el planejament territorial, en una postura quasi general a tot Espanya²¹

20. Un localisme exacerbada va produir una competència irracional d'equipaments i unes activitats entre municipis, que contrastava en la reivindicació solidària valenciana com a poble. Peñín (2015: 33) i Novell, Sorribes (2017: 192), apunten que per a poder fer política comarcal «caldría que els municipis acceptaren treballar a escala comarcal, per a aconseguir el major grau d'eficiència en la prestació de serveis, renunciant, cedint-los, part de les seues competències». El que estava i està molt lluny de produir-se.

21. El planejament territorial és una de les carències més conegudes de la CV. Una Generalitat, situada enmig del marasme dels PAÍS i la liberalització del sòl, no torna a donar-li alé fins el 2008 (en base a la LOTPP-2004 valenciana) amb l'Estratègia Territorial de la CV i els Plans d'Acció Territorial que de primeries es reduïren als de caràcter sectorial i que, ara, des del 2011 pareix que tornen a abordar-se.

que durarà més de 20 anys. Els nous regidors es bolquen en temes socials i dels barris... i en aprendre els mecanismes d'una Administració Local per a ells desconeguda, com ho demostra l'èxit dels cursos del CEUMT, líders del nou municipalisme.

El segon camí obert en la transició, també vinculat al fet comarcalista, va ser la formació de la **Mancomunitat de municipis de La Safor**, que evoluciona des d'unes finalitats inicials dels Estatuts aprovats el setembre del 1975 (arreplegats en el *Documento de Consulta del Plan Comarcal*), fins els que s'aproven definitivament el 1982 i serviren per a constituir la Mancomunitat²², ja renovades les Corporacions, tot i passant per les recomanades, sense èxit, al «*Documento Comarcal*» final²³. La Mancomunitat, en tot cas, continua hui funcionant, té local propi (a l'edifici rehabilitat de l'antiga CNS) i s'orienta cap la prestació de serveis, accions socials i de subsidiarietat administrativa, com ser el PROP de la Generalitat.

La tercera referència del canvi polític va ser la consciència i presa de mesures de **protecció d'edificis** d'interés patrimonial impulsada pels cercles i partits polítics més motivats, i que algú ho ha qualificat com «una preocupació il·lustrada»²⁴. Darrere la fallida proposta del llistat de protecció del *Document de Consulta*, l'Ajuntament de Gandia suspengué les llicències sobre ells (maig 1979), creà una Comissió Especial i aprovà finalment (maig 1980) el primer *Catàleg de Monuments Jardins, Parcs i Paisatges*, que s'arreplega al *Document Comarcal* final de 1984. No va esperar ni el *Pla General* ni el *Pla Especial de Reforma Interior i Millora del Medi Urbà*, PERIMMU, que ja estaven en redacció.

22. La Mancomunitat va nàixer com entitat local el 1982, ja renovades les Corporacions, amb 27 pobles als quals s'afegiren la resta i dels que el 2014 es va separar Gandia. Una de les seues primeres actuacions va ser la negociació dels regidors per la solució final del traçat de l'Autopista en la Safor i els nusos d'enllaç. La Mancomunitat té serveis generals (Prop, Mediació, Addiccions, Qüestions socials) i unitats d'actuació (Joves, Circuit cultural, Gabinet Psicopedagògic, Ocupació, Mancomunitat d'Arxius). Cal dir que la comarca aconseguia el 1974 una depuradora comú, el primer servei comarcal per consens directe dels municipis.

23. La llista de competències proposades contenien –article 4, Abocadors, Incendis, Escorxadors, Neteja de platges, Serveis educatius, culturals i assistencials, Turisme, Mecanització administrativa i centre de dades, Comunicacions i transports públics, Gestió tributaria, Sanitat ambiental i aigües, Urbanisme i Cooperació intermunicipal.

24. Com arreplega Néstor Novell (2017: 200) «aquesta iniciativa (la del Pla Especial) va partir d'una preocupació il·lustrada més que d'una inquietud compartida per la ciutadania, la qual es concretaria molt més tard». Cal dir que l'interés pel patrimoni és una constant a l'Espanya de la transició i comporta, amb la catalogació i protecció, la reutilització dels edificis històrics (Taberner 2012: 230).

Les construccions

Entre els anys 1975 i 1985, a pesar de la incertesa política, la construcció a Gandia ²⁵ manté inicialment el seu fort ritme amb la creació de 6.211 habitatges, unes 1.242 vivendes a l'any (10% del parc total) i 2.775 apartaments, 555 apartaments a l'any (9% del parc). Només decau –i es mostra al quadre adjunt– a partir de 1980, més per la crisi econòmica que per influència dels nous gestors municipals. En total es construeixen en deu anys més de 7.800 habitatges i 3.800 apartaments, una xifra sorprenent per a una població de vora 50.000 habitants. Tot i això es quedarà curta en comparació al »boom« im-mobiliari dels 90 ²⁶.

A la platja, com es veu, hi ha un gran moviment. Darrere de l'Hotel Bayrén i la Colònia Ducal dels inicis, el control dels solars i una demanda que comprava sobre plànol les noves promocions, havia impulsat la creació de promotores amb capital gandià provinent dels estalvis de la taronja i del comerç, que van aprofitar els moments de benestar econòmic –de madrilenys i castellans sobretot– per a consolidar la nova ciutat paralel·la («polígon turístic» l'anomena Novell 2015, op. cit.) i una clientela que quedaria fixada a Gandia pel règim de propietat. A la platja, sempre es va operar amb tipologies arquitectòniques del moviment modern, sobre tot edificació aïllada en blocs d'apartaments de gran alçada i espais comuns. Promocions residencials identificades en molts casos com fases del mateix promotor i mateixos dissenys, d'altura i densitat creixents, apartant-se del model de baixa densitat dels inicis –la *1ª Zona de platja*– que només apareixerà en unes poques promocions al voltant de la *Colònia Les Motes* o a les «Casitas Jardín».

L'edificació hotelera, amb l'antecedent del primer Bayrén o el *Càmping Gandia*, tindrà a partir del 71 una forta espenta, en un paper equilibrador de l'oferta residencial,²⁷ que comptarà amb l'ajut dels nous Ajuntaments per a obtindre majors aprofitaments reformant les ordenances; reforma que s'ampliarà després a tota la *1a Zona de platja*, permetent-hi una lliure –i discutible– decisió de disposar de majors edificabilitats canviant de xalets a blocs.

25. Dades elaborades des de les «*Memorias de Gestión Corporativa*» de Gandia, dipositades a l'AHM. Els períodes més forts són, a la vila (encara que hi ha un bon ritme des de 1961) entre 1965-67 i precisament 1973-79. El nombre de nous habitatges a la vila entre 1970-74 és de 3.619. Les dades arrellegades tenen contradiccions internes que hem tractat de resoldre amb l'apartat «Urbanisme. Llicències» que és la base del Quadre adjunt.

26. «S'arriben a transformar a Gandia 224 ha per a solars (164 en sectors residencials i 60 en industrials) i la població puja des de 52.390 el 1985 a 80.020 habitants l'any 2009» (Peñín 2010).

27. Hotels Villaluz-Madrid 1970, Los Robles 1971, Tres Delfines, 1971, Safari 1973, Ampliació del Bayrén 1974 i del S. Luis 1974, Riviera 1974, Tres Anclas 1975, Gandia 1975.

Hotel Tres Delfines 1971, transformat en 1973 en apartaments, *M.Lopez Mateos*

Ampliació Hotel Bayren 1974

Allí, l'edificació aïllada serà cada volta més alta, més densa i tindrà botigues en algun dels seus baixos; es crearan uns pocs centres d'oci de temporada (Aquarium), i conformarà la imatge de la nostra platja, com tan bé relatava en els 80 Joan Fuster²⁸. Amb tanta debilitat estructural, la gran crisi del 2008-2014 serà també la seua crisi.

El 1979 apareix l'Hipermercat Dinos, poc abans del primer polígon industrial, l'Alcodar (1988), pioner també de les actuacions urbanístiques perifèriques que tant afectaran al futur de la ciutat.

Amb l'excepció del xalet París per al Col·legi ABC, la iniciativa privada no entrà al camp de la restauració i rehabilitació que sols es mou molt discretament pels edificis antics de la vila (concretament a la nova poblada de què parlava Vinson), contrastant amb l'impuls que se li començava a donar des del sector públic. Aquest nou camp de l'arquitectura, amb actuacions públiques aïllades, pren força en la segona legislatura de Moragues i es fa molt evident passades les terceres eleccions democràtiques locals (1991),²⁹ fora del nostre relat. Ens deixarà exemples de qualitat: Torrelló del Pi, Biblioteca Infantil de l'Estació amb Parc, Església i l'Hospital de St. Marc i la Biblioteca Central, que continuaran a l'Escola Pia-UNED, i, encara més tard, l'Alqueria del Duc-CIT (Peñín 2015).

28. Descriu la platja com «una llarga franja d'habitatges interins. En tàpies i en neons s'hi troben anuncis de tot: música soul, delikatessen, antiquaris, whiskeries, tablao flamenco, supermercats que ofereixen congelacions i pots de conserves, barreteries, vendes d'apartaments, el que vostès vulguin. A certes hores l'aglomeració humana hi adquireix una vivor admirable. La gent s'ho passa bé. Ningú no es recorda de March ni de Borja...» (Fuster 1984)

29. El 91 arriba Pepa Frau, amb un canvi generacional que emfatitza la fi de la transició.

ESTADÍSTICA MUNICIPAL DE LICÈNCIES AL VOLTANT DE LA TRANSICIÓ

<i>Any</i>	<i>Llicències</i>	<i>Habitatges-Vivendes</i>	<i>Apartaments</i>	
1972	84	1.017	535	Darrera Corporació Alcalde Miguel Pérez
1973	139	1.046	182	
1974	201	1.228 Lliure 983 Subvencionada 245	368	
1975	69	1.483 Lliure 379 Subvencionada 618	479	
1976	75	1.291 Lliure 424 Subvencionada 867	867	
1977	84	1.073 Lliure 612 Subvencionada 461	430	
1978	81	1.347 Lliure 647 Subvencionada 700	661	
1979	65	1.017 Lliurexxx Subvencionadxxx	338	1ª Corporació Alcalde Juan Román
1980	59	505 Lliurexxx Subvencionadxxx	622	
1981	52	220 Lliurexx Subvencionadaxx	471	
1982	39	114 Lliure 39 Subvencionada 75	488	
1983	49	338 Lliure 144 Subvencionada 194	256	2ª Corporació Alcalde Salvador Moragues
1984	163	354 Lliure 55 Protegida 299	191	
1985	146	357 Lliure 44 Protegida 313	427	
1986		434 Lliure 70 Protegida 364	338	
1987	124	457 Lliure 137 Protegida 320	621	3ª Corporació Alcalde Salvador Moragues
1988	277	619 Lliure 460 Protegida 159	507	
1989	269	769 Lliure 543 Protegida 226	1003	
1990	189	891 Lliure 633 Protegida 253	326	

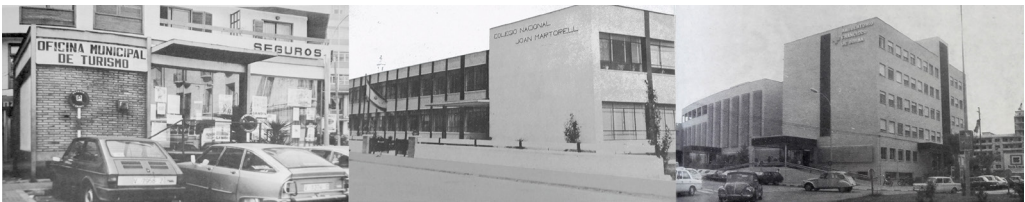
Font:
"Memòries de Gestió
Corporativa" - Aj. Gandia

Arquitectura i qualitat

No hi ha arquitectures especials del temps de la transició, llevat de la citada i important es-penta a la rehabilitació.

Els projectes, fora ja de propostes historicistes i «estils» antics, són d'una arquitectura moderna que va guanyant a poc a poc qualitat constructiva, de mans de noves generacions de professionals, d'unes normatives i visats obligatoris dels projectes. A nivell formal, podem comptar amb el poc ressò de la moda postmodernista del moment a Gandia, reduïda a determinades figuracions en coronacions i portalades, molt propera als interessos publicitaris dels promotors privats i públics³⁰. Detalls i formes que podem veure a la platja (Apartaments Albatros, Safor, Piràmide, Aquarium) i a la vila (Edifici Avenida, entorn del Torrelló del Pí, portalades dels nous parcs de l'Estació i Sant Pere, o el pont del Raval).

El major nombre de nous edificis es dona entre 1975-85 als eixos Passeig-Avda. República Argentina i al carrer Major. És, en canvi, al nou calaix urbà, obert com Polígon Oest (1975) i al voltant del nou Hospital, on es concentra l'activitat urbanística, que passa per damunt de l'antiga proposta de xalets junt a la via del tren d'Alcoi i les casetes adossades en l'Avinguda (Peñín, 2015: 45 i seg.)³¹. Allí es fa per l'administració el col·legi Roís de Corella (1976), la nova font de Crist Rei (1982), el Parc de l'Alqueria Nova o de Sant Pere (1989), que seria el primer parc urbà de la Gandia moderna, i més tard, els nous Jutjats (1985) i la Comissaria de Policia (1989).

Edifici UIXAN (1965)

Col·legi Joan Martorell 1970

Hospital en el Passeig Germanies-1ª fase 1973, 2ª fase 1977

30. «La introducció d'una nova figuració i l'interès per les formes i imatges que té el seu zènit en el postmodernisme, va alegrar la vista dels nous edificis i obres amb corbes, composicions i acabats que ompliren les façanes, que no les plantes ni seccions, geloses de pèrdues dels aprofitaments. També cal reconèixer la coincidència a Espanya de l'afany de les noves corporacions democràtiques de disposar d'estil propi, o, almenys, diferenciat, dels historicismes i referències rurals de temps anteriors, que va generar moltes propostes, cridaneres, però no massa nombroses a Gandia» (Peñín 2015).

31. Encara queden dos casetes a l'Avinguda i a Abat Sola.

Construccions privades són els edificis entre mitgeres, alts i densos sobre carrers rectes i amples, que es perllonguen més enllà de l'antic terme i l'antiga carretera de Beniopa cap a l'Oest i cap al Nord, a la plaça El-líptica, el carrer Xeresa -la diagonal gandiana de l'Eixample dels anys 30- i la carretera de València. Hi ha alguns edificis d'interés que citarem després. És el temps en què es reedifica amb més altures el primer Passeig -emparats per la implantació bancària que hem comentat- i al Prado apareixen els grans munyons dels cantons dels carrers Ador, Hostal i Severo Ochoa.

Havia desaparegut, amb Franco, la promoció directa pública d'habitatges i eren els privats els que es beneficiaren del règim de subvencions i crèdits, que és majoritari a Gandia. Recordem que tenien la qualificació com a protegits dels «habitatges» (apartaments) de la *Colònia Ducal*.

Cal remarcar el polígon Est-Benipeixcar on es produïx un intent de variar la tipologia, amb una edificació oberta, jardí i piscina (com en la platja), en la Cooperativa Borja (1980), que alça no més que la primera fase i no continua. És la comentada excepció.

A la platja s'ocupen els solars dels Polígons de 4a fila i els buits de la 1a. Al Polígon I, Rústicas S.A., propietari majoritari, intenta introduir una nova oferta de xalets, que queda en una menuda illa, encara que ens dona l'oportunitat de tindre l'excel·lent de Martinavarro (1988), que hem destacat en una altra ocasió. El promotor, canvia molt prompte a una ordenació mixta, entre baixa i alta densitat, com repetiran el *Conjunt Los Iris* i la zona junt a *Les Motes* (Polígon V). També hi hagué un intent d'urbanitzar ³² la platja de l'Ahuir (1973) després d'un pacte municipal amb l'esmentat propietari per tindre una baixa edificabilitat i renunciar a incloure en el projecte definitiu la urbanització de la marjal del primer projecte presentat.

Amb tot, la platja de Gandia manté un cert equilibri entre buits i plens, l'alta densitat d'una estreta i llarga llengua construïda vora mar i una marjalera lliure, natural i poderosa, és el que li dona una personalitat evident i un caràcter d'illa d'estiueig enmig de la naturalesa.

Al final, creiem que l'arquitectura de l'època, allunyada d'apostes doctrinals, té com a barems de qualitat la racionalitat constructiva i la composició volumètrica, únics objectius de les promocions. Tampoc hi va haver dissenys d'arquitectes estrela ni de grans empreses promotores nacionals. A la transició, doncs, hi ha funcionalitat, raonable contenció, absèn-

32. Un altre xalet de molt d'interés arquitectònic, que es va construir prou abans junt al port, el xalet de Malonda (1961), dels arquitectes GODB, s'enderrocària, sense cap mirament el 1989.

cia de decoracions supèrflues, nou llenguatge... tots els postulats del moviment modern; costarà molt vore la presència de «la nova arquitectura urbana, l'arquitectura que feia ciutat i que tenia a Solà Morales i a Moneo com a referents qualificats» (Peñín 2015); arquitectura que prendrà cos al final de la transició sobre l'any 85.

A les *Jornades d'Arquitectura* amb exposició que els arquitectes locals portaren a la Galeria Lucas el 1982 apareixen les obres d'arquitectura a la Safor més representatives. En canvi, l'exposició muntada a l'IVAM de València en 1991 sobre arquitectura valenciana a la transició no conté cap referència d'obres a Gandia ni a la Safor, en altres treballs sobre el tema, alguna o cap (Llopis, De Insausti 1991; Taberner 2012; DA 2002-2003).

Hi ha, però, obres d'interés, sobretot si obrim el ventall de la transició a un període de vint anys, de 1971 al 1991. Això sí, no tenen el «*glamour*» dels tres edificis símbol de la modernitat a Gandia, tots a la platja: l'Hotel Bayrén, l'Església de S. Nicolás i la Colònia Ducal (1966), «*la santíssima trinitat de l'arquitectura moderna gandiana*» com les qualificàvem en la publicació citada. Hem de citar com a mereixedores d'estar amb les destacades de l'IVAM: la restauració de l'Església i l'Antic Hospital, la rehabilitació de la Casa de la Marquesa com a Centre Cultural, la Pasarel·la atirantada sobre el Serpis, el Parc de St. Pere i poc més tard el Xalet Martínvarro i la rehabilitació de la Clínica de Mut com a Residència de Majors (Peñín 2015).

L'arquitectura pública (Peñín, 2015: 31)³³ municipal i autonòmica està ben reflectida, encara que no és nombrosa. Caldria posar a continuació de la relació anterior la primitiva Oficina de Turisme del 64, l'Estació de Ferrocarril, el Torrelló del Pi, la Biblioteca Infantil de l'Estació, les Escoles Pies, la Biblioteca Central, el Parc Ausiàs March i alguns ja més posteriors.³⁴

La promoció privada d'interés, essent tan nombrosa, és menys destacable, i es dona sobre tot a la platja:³⁵ l'edifici de Leandro Calvo 2 (front a Telefunken, tot i que ambdós estan en lloc erroni), Apartaments Safor, Albatros, Cancun, La Safor, San Paulo i Los Càrmenes.

33. Pérez Escolano, en analitzar l'arquitectura d'interés a la dècada dels 80 a la CV, conclou que «l'evidència és total: estem davant una dècada marcada per l'arquitectura institucional».

34. Posterior al 1985 tenim la renovació de les Escoles Pies-UNED (1993-98), amb la seua plaça frontera, els nous Centres de Salut del Grau i Corea (2001), la Rehabilitació de l'Alqueria del Duc (1998), el nou Campus Universitari al Grau de la UPV (1994-2009) o el Teatre Serrano (2006).

35. Dels finals dels 60 i abans del 75: a la ciutat, la Pça El·líptica 16-17, Banc Exterior, Uixan Crist Rei, Llobet S., Rafael 40, Salort S. Francesc de Borja 29, Moratal-Nadal; i a la platja, el Conjunt Tropicana, Apartaments Manila, Apartaments San Paulo, l'Hotel 3 Delfines i l'Hotel Villaluz-Madrid.

Església (1984) i Antic Hospital (1990)
I. Lafuente i F. Mut

Parc de Sant Pere o de l'Alqueria Nova
(1989)
F. Mut i R. Garcia

Casa de la Marquesa-Casa de
Cultura (1986-1990-2000)
E. Lapiedra, P. i J. Martínez Montesa
i J. A. Jordá

Xalet Martinavarro (1990)
L. Casado, V. Colomer i V. Alcácer

Pasarel·la atirantada (1987)
R. Santatecla i J. J. Moragues

Rehabilitació Clínica de Mut-Resi-
dència Majors (1991) J. Colomar

Del període estricte de la transició: a la ciutat, l'Edifici Leandro Calvo 2 (1975), Estació de RENFE (1976), Grup VPO Parpalló (1978), Residència Escolapis (1978), Edifici Bohigues (1978), Cooperativa Borja (1980-81), Hiper Dinos (1979); i a la platja, Apartaments Altamar (1980) i Albatros (1975), Conjunt Aquarium (1977), Cancun 1 i 2 (1979-82), Apartaments Los Càrmenes (1979), La Safor (1981), La Piràmide-Euomar (1981), Restaurant el Gamba (1982) i l'església de St. Pere i St. Pau (1982). Per ampliar, consultar l'obra d'Alberto Peñín (2015: 29, 41).

Edifici Leandro Calvo 2 (1975)
P. Sentieri

Apartaments Albatros (1975)
A. Peñin i G. Stuyck

Estació Ferrocarril (1976-1999)
Tècnics RENFE i reforma de I. Lafuente,
J. Deltell i F. Juan

Residència PP. Escolapis (1978)
A. Peñin i G. Stuyck

Grup VPO Parpalló (1978)
A. Peñin i G. Stuyck

Apartaments Cancun 1 i 2 (1979-1982)
J. A. Grau Hervás

Cooperativa Borja E-H Edificis Coope-
rativa Borja (1980-1981)
A. Gomis, A. Osorio, S. Borcha
i A. Abella

Apartaments La Safor (1981)
M. Boronat

Torrelló del Pi (1982)
I. Mut

Església de S. Pere i St. Pau (1982)
Andrés Pérez i V. Pastor

Restaurante Gamba (1982)
R. Durá

Renovació de les Escoles Pies-UNED (1993-98)
F. Mut i J. Santatecla

L'urbanisme

Hem parlat de la gran diferència que en la transició va representar l'urbanisme i l'arquitectura del moment. Les infraccions urbanístiques són un bon punt d'inflexió per adonar-se'n. Prompte comença a vore's la preocupació per la qualitat de vida –es fan escoles i centres de salut i es creen els dos primers Parcs a Gandia, l'Ausiàs March i St. Pere– i per ocupar-se de la ciutat construïda i la planificació reglada.

El nou *Pla General* de 1983 aborda la reconsideració de la classificació de sòl urbanitzable i sòl urbà del Pla del 69. És el moment en tot Espanya de l'urbanisme remedial i de l'ausertitat, que aquí arriba amb matisos, donada la forta aposta per desenvolupar la ciutat i la platja i disposar de polígons industrials³⁶. Eixe objectiu de creixement, atemperat per les proteccions i noves dotacions, la projecció d'una estructura viària completa i la seua vàlua tècnica i contingut d'instruments de gestió, ens feia qualificar-lo (en la publicació de 2015) com un Pla hereu de la doctrina moderna i, al mateix temps, de la renovació doctrinal dels 80. El redacten els nous tècnics funcionaris de l'Ajuntament.

Per a mi, el paradigma del nou urbanisme gandià és el *Pla Especial de Protecció*, el PERIMMU (1984, modificat el 1992 i 2014), també redactat des de l'Ajuntament que abarca la Vila vella i el primer Eixample. La protecció arriba no sols als edificis d'interés i al seu entorn sinó als centres històrics i en general al patrimoni construït. Es donen per primera volta els tres nivells de protecció -integral, parcial i ambiental–segons les noves fórmules internacionals nascudes de Bolonya. Va formar part d'unes iniciatives semblants dels municipis valencians més sensibilitzats amb el patrimoni, que comptaren amb les tasques de formació i divulgació d'un actiu *Col·legi d'Arquitectes* i de les primeres promocions de la nova *Escola d'Arquitectura de València*, creada el 1966.

L'urbanisme de la transició³⁷ repeteix el paper protagonista que tingué als anys 30 amb el *Pla General d'Aracil i Pedrós* i les posteriors obres d'urbanització (aigua, llum i clavegueram), ara «substituídes» pels equipaments bàsics (educació, salut, centres socials).

36. Entre 1975 i 1985 s'aproven els Plans Parcial i la urbanització de set sectors, tant residencials (Bc. Beniopa-marge dret, Oest-Passeig, Est-Carretera Almansa i Benipeixcar), industrials (pol. num. 4), com turístics (pol. num. 6 del Grau i l'Ahuir), en un «conjunt d'instruments heterogeni i desintegrat» (Payá 2007: 21)

37. Altres instruments d'importància pel seu significat en l'empenta urbanística en aquest període, van ser el Pla Parcial del Polígon Oest-Passeig (1975), el de Reforma Interior de El Pi (1978) i els primers Plans Parcial Industrials 1, 2, 3 i 4 (1969, 1969, 1974 i 1975 respectivament). No tornem a comentar el planejament comarcal, catàlegs i les normes subsidiàries que disposàvem a l'igual que altres municipis veïns.

PERIMMU 1984 Lafuente, F. Mut, A. Zurilla

Quan arribem al 1985 38, Gandia ha pegat un bot demogràfic i econòmic. Ha canviat la seua imatge i encara canviarà molt més durant el període posterior, la «dècada prodigiosa» que diu Burriel. Vindrà una gran inundació en 1987 que aflorarà una necessitat d'infraestructura, sobretot a Beniopa. A nivell social s'ha consolidat la democràcia (colp de Tejero, 1981), afiançat la comarca, aparcat la desafortunada «batalla de València» amb l'Estatut d'Autonomia (1982) i la Llei d'Ús i Ensenyament (1983); tenim govern propi i es normalitza l'ús del valencià. També apareixen les diferències entre els col·lectius que encapçalaren la transició des dels 70 (Soria 1990; Novell, Muñoz 1990; Borja, Mora 2001; Peñín 2007: 78; Alonso 2011; Alonso, Cremades 2013).

38. El 1985 estan consolidats els partits polítics (2es. eleccions locals de 1984) i l'organització autonòmica (Estatut d'Autonomia 1982, Consell autonòmic 1983, transferència de competències en edificació, vivenda i patrimoni arquitectònic 1984) i encara sense formular-se les primeres lleis i polítiques pròpies de la Comunitat Valenciana. Recordem que la primera llei, LRAU 1994 (amb els PAI reclassificadoris de sòl) encetarà un camí de liberalització del sòl que continuaran les mesures de 1997 i, sobretot, la Llei del Sòl estatal de 1998.

Per a referència urbana hem de citar que el 3 de novembre del 87 es produeix una gran riuada de 720 l/m² en 24 hores que embassa la ciutat i portarà una sèrie d'obres públiques significatives.

Bibliografia

- AGUILERA CERNI, V. (1979), Editorial revisita *CIMAL* num 1, Gandia.
- ALONSO J. E. (2011), «*Història de Gandia. Segles XIII-XX*», CEIC Alfons el Vell, Gandia.
- ALONSO J. E. i CREMADES V. (2013), «*La transició democràtica. Mirades i testimonis*», Ed. Riublanc, Gandia.
- AJUNTAMENT DE GANDIA (1971-1991), «*Memòries de Gestió Corporativa*», Arxiu Històric Municipal, Gandia.
- BAÑULS, J. (1985) «Evolución demogràfica de la Safor en el siglo XX», en rev. «*Cuadernos de Geografía*» nº 37, València.
- BAÑULS, J. (1986) «*Desenvolupament i urbanisme a Gandia*», CEIC Alfons el Vell, Gandia.
- CARRERAS J. L., ARROYO M. i MURO MALUZ (1980) «*La crisis de la construcción en 1973-80. Una aproximación regional*», ponència a la VI Reunión de Estudios Regionales, València, inèdita.
- DA (2002), «*Registro de Arquitectura del siglo XX. C.V.*», director V. Colomer, COPUT.
- DA (2002-2003) «*L'arquitectura de la Marina Alta y La Safor des del Pla d'Establització al desenvolupament*», article en la rev «*Aguaits*», num. 19-20, IECMA; Dénia.
- DA (1981-2001) «*Gandia 1881-1980*», coord. i ed. BORJA J. M. i MORA I., Gandia (2001)«*Gandia 1881-2000*», reeditat en fascicles i completat fins l'any 2000 pels autors, «Levante».
- DA (2012-2017), «*Los últimos 30 años del arte valenciano contemporáneo*» tomos 15, 18, 19, 20 i 21 de la col·lecció «*Investigació & Documents*» coord. ROMÁN DE LA CALLE, Real Academia de S. Carlos, València.
- DEPARTAMENT D'URBANISME (1977, 1983, 1984), «*Informe d'Eixida. Pla General d'Ordenació de La Safor*» edició bilingüe, «*Documento de consulta*» i «*Documento Comarcal de La Safor, 1983. Una aproximación al planeamiento subregional*», Diputació de València, València.
- FUSTER J. (1984) «*Viatge pel País Valencià. Noves excursions. La platja dels Borja*». Edicions 62, València.
- LLOPIS A. i DE INSAUSTI P. (1991), Exposició i Catàleg «*La arquitectura valenciana. La década de los ochenta*», IVAM, València.
- NOVELL, N. i SORRIBES J. (2017), «*Nou viatge pel País Valencià*», Universitat de València.
- NOVELL N. (2007), «*20 anys de la comarca de La Safor a la UE*», en CD Levante 1987-2007, Gandia.

- NOVELL N. (2015) «*Una aproximació a la història. El present i el futur de la capital de La Safor*» Part 1a La formació de la ciutat (2) i Part 2a, pg web «País Valencià Segle XXI».
- NOVELL N. i MUÑOZ J. (1984), «*Llibre de la Safor*» Sueca, I. Palacios, 1984.
- PAYÁ J. A. (1993) «*Pla Estratègic de disciplina urbanística per a un municipi de les comarques centrals del País Valencià*» ESADE, Barcelona, inèdit, i (2007) «Revisar el Pla General?», en el CD «*Vint anys d'imatges*» de Levante-EMV a La Safor, Gandia 1987-2007.
- PEÑÍN A. (2015), «*Arquitectura i modernitat a Gandia. Una guia d'arquitectura moderna*», ed. Tívoli , Gandia.
- PEÑÍN A. (2010), «L'Àrea Central de la Safor. La conurbació Gandia-Sotaia-Oliva», en rev. «*La Safor*» num. 3, CEIC Alfons el Vell, Gandia.
- PEÑÍN A. (2007), «20 años no son nada (¿?)» en «*Una mirada particular 1987-2007*», Rev. Safor Guía, Gandia SORIA E. (1990), «*30 anys de cultura literària a La Safor. 1959-2009*», Cavall Bernat, Oliva, 1990.
- TABERNER F. (2012), «Arquitectura, Urbanismo y Paisaje en el contexto valenciano desde la instauración de la democracia hasta la actualidad», en VVAA (2012-2017) «*Los últimos 30 años....*», València .